

Božič v letu 1945

Marija Gasser

Kje so bili v adventu leta 1945 v pričakovanju božiča dobrota, toplina, duh po kadilu, po kruhu? O miru govore ljudje na ta praznik. O njem sporoča Bog v tej noči, dobroto ljudi in mir oznanja. Mir je bil pred 75 leti le velika iluzija. Misel na dom, domovino, očeta, mater, toplino doma, kulturo. Kruti mir in mir brez duše! Vse bistveno se začne tu! Nostalgичna sreča se je mnogim spreminjala v obup, žalost in strah. Še naprej je vrelo nasilje nad nemočnimi. Človeka, kakšen človek je po srcu, najbolje spoznaš, ko ima moč. Ko ima moč, vlada. Takrat se pokažejo njegove prave lastnosti: kdo je, koliko ima poslušna za malega človeka, njegove stiske, revščino, kako mehko zna določene stvari, dejanja uravnovežiti.

Božič leta 1945, v "zlati svobodi", je bil v Selški dolini strah in trepet za mnogo ljudi, družin iz Spodnjih Danj, Sorice, s Torke, iz Davče in z Zalega Loga. Mraz in strah v duši. Kaj so storili otroci? Kaj so bili krivi otroci, matere in starčki? "In vendar je otrokova sreča v tem, da se še zdaleč ne zaveda vesoljne groze, ki ga obdaja." (Miroslav Košuta, Mornar na kozji) Ljudje so iskreno veseli, če se kaj zapiše. Izje-

mne duševne napore je vsak reševal na svoj način. Nekaterim je uspelo, nekaterim ne.

Nekatere objavljene fotografije iz taborišča na Koroškem so last Marije Gasser (1925–2017). Zadnje desetletje je preživljala v domu starostnikov v Podbrdu. Zaradi napredovale bolezni ni bila več sposobna živeti sama in ničesar ni mogla več postoriti zase, a vendar so bile edino, kar je vzela s seboj, seveda brez naše vednosti, dragocene fotografije, spomini na mladost iz taborišča leta 1945. Še nadaljnjih deset let jih je skrivala. Po njeni smrti smo pri njej našli denarnico z dragocenimi fotografijami, ki jih prej nismo nikoli videli. Bile so njene, spomin na nekaj izjemnega, trpkega v njenem življenju. Kako se je zaobljubila, da je za vedno obmolknila? Mogoče je bil molk obluba za preživetje? Izgnanstvo jo je tako izjemno močno zaznamovalo, da o tem ni nikoli spregovorila. Žal šele danes razumem psihozo, stisko, strah, prastrah, zažrt v vsako poro njenih celic, njen nemir. To je še en dokaz posejanega strahu. To so posebne psihične obremenitve, genski zapis, za katere ne vemo, kako močan vpliv imajo na člove-

ka, kako ostro zadevajo v našo podzavest in kako so vnesene v našo bit.

Ponižanje teh ljudi je bilo tako neizmerno veliko in težko, da o tem le težko spregovorijo. Domačini se dobesedno sramujejo svoje usode, ker imajo močno vcepljen občutek krivde. Vcepljena je s poniževanji, zaničevanji, strahom, zato ljudje še danes raje skrivajo svoje trpljenje. Skrivajo krivdo brez krivde. Tudi molk je znak strahu pred nasiljem. Prepovedano je bilo in je žalovati. Žalovanje pomeni sprejeti nekaj, česar se ne da spremeniti. To je dolg do pokojnega in žalujočega. Slovenskemu narodu se ta praznina, tesnoba nedvomno pozna. Vendar ko privrejo spomini na zgodovinsko preteklost, jih ni možno ustaviti. Narava sama poskrbi za to. Te rane pa se prav s pogovori, zapisi odpirajo, čistijo in zdravijo.

"Od krvnikov se pričakuje, da bodo za zločine odgovarjali. Od tistih, ki trpijo, pa se pričakuje, da molčijo. Če je moj greh grešiti, da govorim resnico, sem pripravljen grešiti do konca življenja."¹

Svoboda govora in mišljenja

Svoboda govora in mišljenja je zapisana v 19. členu Splošne deklaracije o človekovih pravicah, ki je bila sprejeta leta 1948:

"Vsakdo ima pravico do svobode mišljenja in izražanja, vštevi pravico, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko vsak išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnimikoli sredstvi in ne glede na meje."

"Vsebujeja jo tudi 9. in 10. člen Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svobod (1994). 9. člen obravnava svobodo mišljenja, vesti in vere, predvsem kar se tiče svetovnega in političnega nazora, 10. člen pa svobodo govora, kar pomeni, da ima vsak subjektivno pravico izražati in razširjati svoje mnenje v besedi, sliki in pisavi. Svoboda izražanja in mišljenja je potrebno zagovarjati vedno in povsod, predvsem pa tudi, kadar izraženo mnenje ne ustreza lastnemu mišljenju."²

Bila sta dva sloja ljudi in sta še danes. Danes nekateri ne morejo sprejeti, da pripovedujejo tudi tisti, ki do sedaj niso smeli pripovedovati. Posebno starejši še vedno doživljajo hude travme, ko o tem samo pripovedujejo, zato na njihovo željo še nisem objavila imen. Strah je še danes tako velik, da si nekateri ne upajo spregovoriti. Večinoma pa ljudje želijo, da se njihova zgodba zapiše, da ostane! Pripovedi so težko berljive! Najbolj težke stvari sem črtala in jih za nekaj časa še shranila v arhiv. Nasilje pa v današnjem času doživljamo tudi tisti, ki o tem pišemo, čeprav je o tem obdobju napisano izjemno veliko dobre in verodostojne literature. V zadnjem času sem doživela veliko psihičnega in celo fizičnega nasilja, vzvišenosti, podtikanj, pritiskov 'onih, ki razmišljajo pravilno'. Laži, grožnje, podtikanja, izločanje s perfidnimi, premetenimi, zahrbtnimi izgovori. Opravičil se ni še nihče, nihče ni bil niti opozorjen, nihče me ni niti vprašal za moje mnenje. Merila niso za vse enaka. Spoznala sem, kdo napada, kdo je le prilagodljivec in te ne podpre. Nekateri 'uradni zgodovinarji' zavajajo, radi bi zakrili dogodke, zato jih zanima le, koliko ljudje vedo. Potem zgodovino temu prilagodijo in 'povedo uradno verzijo'. Nekateri želijo, da bi ljudje razmišljali le tako, kot je 'treba' razmišljati, govorili, kar je zeleno slišati. Ugotavljam, da ljudje ne berejo in ne bo jih veliko, ki bodo to prebrali.

Domačin, ki ne želi biti imenovan, je povedal: "To je živa zadeva. Naslednja generacija želi, da bi bilo to pozabljeno. Če bi bil drugače vzgojen, bi temu kontriral. To je normalna reakcija na zapis. Prišel bo čas, ko se bodo te stvari zgodovinsko tehtale, ko se bo to ovrednotilo. Nič ne bo prineslo nazaj, bo le zadoščenje in vedenje. Zgodovino pišejo zmagovalci, na konju. Ljudje, ki nasprotujejo, so produkt tega sistema. To jim gre v nos. Najraje bi pozabili. Živeli so v tistem. To so bili nadjudje. To ljudje hitro postanejo, če imajo možnost, privilegije, imajo službe, sama žlahta. Težko je živeti s temi zločini. To se prenaša, deduje. Nihče se še ni ubadal s tem, da bi te stvari v Selški dolini zbrali."

Obletnica konca druge svetovne vojne

Zakaj namenim nekaj besed tudi tej obletnici? Obletnica druge svetovne vojne je tako veličasten dogodek, da ga je treba praznovati. Praznujemo ga lahko tudi tako, da povemo in brez sovraštva prikazemo tudi drugo, zamolčano plat.

Kako obsojamo nacizem, fašizem, fanatizem totalitarističnih ideologij, uničevanje narodov, odnos do čiste arijske rase, uničevanje Židov? Kaj pa je komunizem? Mar ni to isto, izgnati ljudi, ki so nosili nemške priimke? Zakaj se še danes tako močno priklepamo na komunizem, ko vemo, koliko uničujočega gorja je prinesel med slovenski narod?

Nemci so po načrtu izgnali slovensko inteligenco, da so lažje ponemčevali. Partizani pa so že med vojno odstranjevali vse, ki niso sprejeli njihove ideologije. Mnogi niso bili zmožni sprejeti njihovih ukazov. Pobijali so lasten narod. Kdor se ni strinjal z njihovo ideologijo, kogar niso mogli preobraziti, so umorili. Po vojni, v svobodi, so izgnali veliko družin s tega območja.

Upam, da bo letos, ob 75. obletnici konca druge svetovne vojne vse napisano objektivno, raziskovalno. Ne želim/želimo si več protislovnih navedb, pristranskega podajanja zgodovinskih dogodkov, domnev, razločevanje na prave in neprave. Treba je vedeti, da si ljudje še niso opomogli, niti demografsko. Želimo si realen pogled, da bi upali povedati, zapisati in da zato ne bi še danes doživljali terorja, ki ga sejejo privilegirani potomci s premoženjem, ki so ga jim pridobili starši oz. stari starši. V veliki želji, da po tolikih letih ne bi več brali povzetkov iz sistemske, partizanske literature. Kaj danes ob poplavi literature, gradiva, arhivskega materiala še ni jasno? Kakšno nostalgijo po domačem razkrivajo dnevniki ljudi, ki so morali bežati in si za vedno ustvariti dom na tujem? Kakšna nostalgija, po domu, družini, domovini ...? Koliko tegobe, grenkobe, duševnih stisk so v tujini okusili sleherni dan? V Dražgošah so jim uničili vse: kulturo, arhive, listine, dokumente, fotografije, spominske predmete, knjige, spomin, vse, kar je

zaznamovalo bistvo vaščanov. Kaj proslavljajo v Dražgošah? Kaj je ljudem, da tega ne razumejo kljub vsem zapisom resnice? Domačin g. Peter Polajnar je to doživel in povedal: "Mi smo hodili v Dražgoše, bilo je obvezno. Prebivalka Dražgoš nam je dejala, kaj hodimo gor, kakšna proslava, mi ne proslavljamo, mi žalujemo. Podobno je napisal Zvonko Kokalj v knjigi Mladost ob Rupnikovi liniji, 2015."

Pogled na drugo svetovno vojno gospoda Petra Polajnara, enega najboljših poznavalcev zgodovine Selške doline

Pogled na eno izmed najhujših tragedij, ki je s svojim terorjem trajala več kot pol stoletja.

"Selška dolina je bila izrazito proletarska. Pri tem so najbolj izstopali Železniki. Proletariat so bili večinoma hlupci in dekle. Redne stalne zaposlitve je bilo izredno malo in zato tudi ne pogojev za kakršno koli delavsko družjenje. Nekaj let pred vojno je to vrzel skušala odpraviti Jugoslovanska strokovna zveza, neke vrste sindikat krščanskih socialistov za zaščito delavca. To gibanje ni bilo deležno odziva, bilo pa je zarodek kasnejšemu usodnemu dogajanju. Obubožani proletariat za kakršno koli povezovanje ni bil pripravljen in v Jugoslovansko strokovno zvezo so se vključevali le posamezniki. Prav ti ljudje pa so v kriznem času okupacije sprožili socialno misel in socialna dejanja. Že v letu 1941 so osnovali odbor za pomoč potrebnim. Take pomoči so bili deležni pregnanci v Srbijo in skrivači na Jelovici, kar jim je omogočalo obstanek. Na samem začetku gibanja smo te ljudi nazivali 'skrivači', kasneje 'gošarji', naziv partizani pa se je pojavil v letu 1943 in je v rabi vse do danes. Treba je vedeti, da so bili pripadniki narodnoosvobodilne vojne v glavnem delavci in kmetje, za katere bi težko rekli, da so dobro pismeni ljudje. Slaba stran je bila njihova mladost in zato vprašljiva objektivnost. Pomanjkljiva izobrazba in razgledanost je bila prisotna na vseh ravneh. Tudi pogosta menjava kadrov, ki je bila v praksi, ni bila

v prid resnemu delu. Takemu trendu bi težko sledili še izobraženi, ne pa slabo pismeni ljudje. Biti bi morali geniji. Kljub temu pa so taki ljudje vodili tako politično kot tudi vojaško stran upora. Predno se je posameznik usidral na položaj in spoznal probleme, že je bil premeščen na popolnoma novo območje in moral je pričeti znova. Temu primerni so bili tudi uspehi. Nenehna mobilizacija, ki je bila vse skozi prisotna, ni dajala pozitivnih rezultatov, tudi mišljenje 'samo, da je naš!' ni pogojevalo uspešne borbe. Prednost je bila dana političnemu delu, delu na terenu, zato se je tako bohotilo, zato je bilo tako množično. Krepitev vrst je bila stalnica vsa leta borbe, ne oziraje se na pomanjkanje orožja, hrane, obutve in obleke. Pomembno je bilo le število borcev, pa čeprav niso bili oboroženi. Prazna puška je strah obema stranema. Lačen, moker in premražen vojak je slab borec in to je vse skozi prisotno. Borbene enote, brigade, odredi so bili praktično ves čas v defenzivi, saj je napade in posledično žrtve pretežno diktiral sovražnik. Sicer je bilo to z ozirom na njegovo moč razumljivo, vedno je bilo čudno, kako je lahko vse skozi sledil premikom enot. Vodilni kadri borbenih enot so bili dokaj mladi, neizkušeni in zato lahek plen izurjenega sovražnika. Tudi v teh enotah so bile stalne menjave, tako na položajih kot pri menjavi terena, kar je bilo pogubno za enote, ki so jih vodili prav ti poveljniki. Beseda juriš še ni pomenila zmage, pač pa je bila često usodna in je zahtevala žrtve. Varnostnoobveščevalna služba je slabo opravljala svoje delo. Bolj kot v sovražnikovo načrtovano početje je bilo njeno delo usmerjeno proti lastnim vrstam. Vedno se je odkrivalo in iskalo sovražnika v lastnih vrstah in prebivalstvu. Kaj načrtuje sovražnik, je bilo zanjo nezanimivo in zato pomanjkljivo. Informacije so se iskale pri navadnih občanah, ki pa o namerah sovražnika niso bili poučeni, zato so bile informacije skope in nezanesljive. To se je odražalo pri žrtvah na partizanski strani ob vsakem udaru. Pet, deset ali trideset žrtev in še toliko ujetih ob nobeni ali dveh padlih žrtvah na sovražni strani pa je bila prava morija. Ob takem razmerju bi bilo samemu sebi težko pripisati zma-

go. Brigade so terjale številne žrtve. Po ruskem vzoru. Le da je bilo nas samo dober milijon. Takratna OF je vso politiko usmerjala v zmago revolucije, ne pa v pravo osvoboditev slovenskega naroda. Vprašanje je bilo, kako prekvasiti ljudske množice, tako v borbenih enotah kot na terenu. Borbene enote so bile drugorazredni del borbe proti okupatorju. Zmaga je bila namenjena dolgoročnemu cilju – prevzemu oblasti. Pri tem borbene enote niso igrale odločilne vloge. Bili smo premladi, da bi doumeli organizacijo in številčno organiziranost organov. Poznali smo le funkcije in naziv posameznikov kot kurir, obveščevalec, intendant, komandir, komandant, komisar, spremljevalec, OF-ar itd. Širši pogled nam ni bil znan.¹³

Izgon ljudi po drugi svetovni vojni

Izgon prebivalcev Sorice, Spodnjih Danj in Torke decembra 1945 spada v širši okvir izгона Nemcev po drugi svetovni vojni. Potsdamski sporazum, podpisan 2. avgusta 1945, Jugoslavije ni uvrščal med tiste države vzhodne in jugozahodne Evrope, ki jim je dovoljeval izgon nemške manjšine. Načrti o povojnem izgonu pripadnikov nemške narodnostne manjšine, ki so izražali zahtevo po prevzemu kolektivne odgovornosti za preganjanje Slovencev, so začele nastajati že med drugo svetovno vojno tako v taboru OF kot v njej nasprotnem taboru. Predsedstvo AVNO-ja je 21. novembra 1944 sprejelo odlok o zaplembi imovine nemškega rajha in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije, vsega imetja oseb nemške narodnosti, razen tistih Nemcev, ki so se bojevali v vrstah NOB. Odlok je stopil v veljavo februarja 1945. Ko je bilo izganjanje Nemcev iz Slovenije zaključeno, so od nekdanje nemške manjšine na slovenskih tleh ostali le "ostanki ostankov". S tem se je izpolnila napoved Borisa Kidriča, podana na seji glavnega odbora OF Slovenije 15. decembra 1945, ko je glede pravic pripadnikov nemške manjšine v Sloveniji napovedal: "Nemška manjšina

pri nas ne bo imela nobenih pravic, ker je ne bo!"

"OZNA, ki je bil pri štabu za repatriacijo v Ljubljani, je 26. junija 1945 izdal navodila, naj se Nemce, ki niso bili osumljeni sodelovanja z okupatorji in se niso pregrešili zoper slovenski narod, izžene, vse druge pa spravi v taborišča in se jih obravnava. Pri spodnještajerskih in gorenjskih Nemcih, ki jim ni bilo mogoče očitati kakšnega hudodelstva med okupacijo, je bilo za določanje njihove usode odločilno zlasti njihovo članstvo v nekdanji Švabsko-nemški kulturni zvezi. Izgon nemške manjšine je potekal v treh valovih. Prvi val je trajal od maja do septembra 1945. Izgnani so bili kočevski Nemci. Drugi val se je začel septembra 1945 z izgonom Nemcev oz. Volksdeutscherjev, ki so bili internirani v koncentracijskih taboriščih, in se je zaključil oktobra 1945, ko so taborišča razpustili. Tretji val je sledil konec decembra 1945 in se je zaključil novembra 1946."⁴

Izgon prebivalcev iz Sorice, Spodnjih Danj, s Torke, iz Davče, z Zalega Loga

Izgon prebivalcev iz Sorice, Spodnjih Danj in s Torke decembra 1945 spada v širši okvir izгона prebivalcev nemškega porekla po drugi svetovni vojni. Izgon družin iz Davče in z Zalega Loga ter tudi iz podgorskih vasi pa spada v čisto človeško, sosedsko hudobijo. Bila je le prilika, da se določenih ljudi, družin znebijo in se polastijo njihovega premoženja. Skupno je bilo izgnanih 79 otrok, pet otrok (eden iz Davče, dva iz Spodnjih Danj in dva z Zalega Loga) je ostalo doma. 130 izjemno tragičnih usod, ki so zaznamovale rodove.

Članek pripoveduje le o tem, kar se je dogajalo v naših krajih po vojni. Vojna je bila huda. V dneh okoli božiča leta 1945, v "svobodi", so na Koroško izgnali 125 prebivalcev Spodnjih Danj, Torke, Sorice, Davče, Zalega Loga, od tega 79 otrok. 5 otrok je ostalo doma, samo neposredno je bilo torej prizadetih 130 ljudi. Koliko ljudi je bilo prizadetih posredno, kako ustrahovana je bila tudi okolica. Vsi so ostali brez doma, odvzeli so jim državljanstvo, razlaščeni so

bili premoženja, prepovedali so jim jezik, spremenili so jim priimke. Izgubili so svojo identiteto in dostojanstvo. Lagali so, da se nekateri nočejo vrniti domov. Nihče jim ni mogel očitati ničesar drugega kot to, da so bili njihovi predniki nekoč, pred davnimi stoletji, nemškega oz. tirolskega porekla. Njihovo usodo sta delila tudi župnik v Sorici Franc Krašna in duhovnik Filip Terčelj (pisatelj, pesnik, nabožni pisec), ki sta se zavzela za te ljudi, zato so ju pripadniki povojnih oblasti umorili v Štulčevi grapi. Zaposlavljenost se je nadaljevala. Desetletja so bili ljudje odrinjeni na rob, drugorazredni. Niso smeli niti povedati, vprašati za svoje očete, ni jim bilo dovoljeno žalovati za njimi. To dediščino, zažrto bolečino, nosi naš narod s seboj skozi rodove. Nihče se tem ljudem za prestano gorje in krivico ni nikoli opravičil. Ti kruti dogodki so pustili travme in rane za več rodov ter za vedno spremenili podobo teh krajev.

Še dolga leta po vojni je bila država mačehovska do teh krajev. Ob vrnitvi iz izgnanstva je med ljudmi vladala huda revščina, ni bilo možnosti šolanja, zanje za večino ni bilo štipendij, razen redkih izjem. Izvajala se je socialna revolucija partijskega sistema. Izganjali, izgon so krojili domačini, sezname so naredili domačini po navodilih nadrejenih. Vincencij Demšar v članku z naslovom Nasilna selitev družin iz zgornjega dela Selške doline o božiču leta 1945 (Zbornik Selške doline, Železne niti 8, Muzejsko društvo Železniki, 2011, str. 287–296) piše: "Poročilo omenja, da se je selilo tudi zaradi 'razpoloženja do njih'. V velikih primerih se je selilo iz osebnega sovraštva in pohlepa, da so lahko 'zaslužni' v revoluciji dobili premoženje nasilno izseljenih. "Narod je videl, kaj se med seboj lahko dela, in so obračunavali med seboj: zaradi meja, konfinov, nesrečne ljubezni, zaradi imetja, zaradi sodbe, po kateri so nekoč izgubili. Nekateri so si želeli polastiti domačije, zemlje. Nekaj časa so živeli v hišah, obdelovali zemljo. Videli so, kako je to težko. Ker niso imeli znanja, niso ničesar pridelali, zato je oblast kmalu želela, da se izgnanci vrnejo. Od teh nesposobnežev oblast ni mogla dobiti obvezne oddaje, ker niso pridelali niti zase.

Tudi vest je vedno bolj pekla," so dejali domačini.

Izganjali so domačini: "Vse smo poznali," pravijo še živeči izgnanci. "Poznana ista imena, po navodilih /.../ iz ..." "Da so izgnali danjarske, davške družine, nismo vedeli. Ničesar nismo vedeli, mogoče leto po tistem, da so Danje prazne. V. T., narodna zaščita, komandir milice na Zalem Logu in V. N. K. je bil zraven, Udva, V. T. je bil rang nižje. Oba sta počela grde stvari. Povedali so, da je triletna deklica želela vzeti s seboj žlico, pa ji jo je iztrgal iz rok. V. N. K. je bil po vojni neprestano pijan, gledal je v tla."⁵

"Ko so izgnali toliko ljudi, so sprva, nekaj dni, samo nekateri govorili, da je tako prav, ker so izkoriščali revne. Tito je rekel, da bomo vsi enaki. Pozneje, ko so se stvari umirile, smo si pomagali."⁶

Status izgnanih družin

S soriškega območja je bilo izgnanih 14 družin, tri od teh so spadale med bajtarske, oz. kajže, ostalih enajst je bilo gruntarskih. To pove vse! Kajžarji so imeli eno do dve kravi, prašiča pa tudi drobnico. To pomeni, da je bilo s soriškega področja izgnanih 78,6 % gruntarskih družin in 21,4 % bajtarskih. Grofova kmetija v Sorici je bila ena izmed izjemno

mogočnih, saj so pred vojno imeli žago, trgovino, gostilno in dva konja. Prav tako je bila zelo velika Keržarjeva kmetija. Fidarjev Anton je bil pred vojno župan. Tudi ostale kmetije so bile izjemno močne: Lokarjeva, Pegamova, Rehtarjeva, Kejžarjeva, Jenšterlova, Štofova, Markeljčova in Spodnjotorkarjeva. Kajžarska domova sta bila Tončkov, Grovgarjev, Kopačevi so bili gostači na Spodnji Torki. Kopačevi so bili že pred vojno lesni podjetniki in si kmetije praktično niso želeli. Kejžarjeva – Markeljčova družina je bila izgnana s trinajstimi otroki, sin Franc je bil mobiliziran v nemško vojsko in se ni vrnil, sin Niko (1946–2004) se je rodil v 'logorju' v Judenburgu.



Izgnanca Alojzija Grohar (1885–1951) in Anton Grohar (1882–1959) – Fidarjeva iz Sorice. Imela sta 11 otrok. Sin Anton Grohar (1914–1945), Fidarjev, je bil poročen z Antonijo (Rejc) (1914–1988), ki je bila po vojni izgnana s sinom Miroslavom (1934) in hčerko Veroniko (1944). Izgnana je bila tudi hči Ljudmila Grohar (1924–2019).



Pred kozolcem v Spodnjih Danjah leta 1944. Vir: Marija Gasser (1925–2017), fotografijo je imel tudi Matevž Kopač. Večina teh otrok je bila okoli božiča 1945 izgnana. Na fotografiji imajo čevlje otroci večinoma le v prvi vrsti in še ti so preveliki, 'potoflanji', domače izdelave.

Grohar Jurij, Sp. Sorica Štev. 24
KLO Sorica OLO Škofja Loka.

Sorica, 28. 7. 1946.

Predmet: prošnja za dovolitev povratka
izseljencev.

K o n t r o l n i k o m i s i j i

L j u b l j a n a

Podpisani Grohar Jurij, rojen 22. 4. 1909. Sp. Sorica Štev. 24, KLO Sorica, OLO Škofja Loka prosim, da se dovoli mojim starišem, Grohar Anton, rojen 11. 1. 1882. Grohar Alojzija, rojena 17. 6. 1885. brat Grohar Milan, rojen 18. 8. 1900. sestra Grohar Ljudmila, rojena 17. 9. 1924. da se smejo vrniti na svoje posestvo v Sp. Sorica Štev. 10.

Prošnjo utemeljujem sledeče: Moji stariši so bili izseljeni na podlagi potrdila OLO Škofja Loka, kateri potrjuje, da so bili moji stariši nemške narodnosti. Ker pa je mogoče, da ima OLO Škofja Loka v rokah listine, katere so bile napisane leta 1945 na bivšem občinskem uradu v Sorici, tja in pri katerih se sploh ni vprašalo, katera narodnost naj se jim vpiše, prosim naj se mojim starišem dovoli, da se smejo vrniti nazaj na svoje posestvo. Pripominjam, da moji stariši nimajo nobenih zločinov nad seboj, lede politične zapeljanosti pa vgljudno prosim, naj se jim oprostijo.

Prosim, ako je le mogoče, da se moji prošnji ugodijo.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Prošnja za vrnitev Groharjev. Vir: Zgodovinski arhiv Škofja Loka.

Izgnane družine iz Davče

Iz Davče so bile izgnane tri močne gruntarske družine. Vse kmetije so bile urejene, obdelane z znanjem in delom.

- Freljih - Pavlinova (5 otrok: Karel, Anton, Ana, Jožefa, Apolonija in mati Ana). V članku Vincencija Demšarja Nasilna selitev družin iz zgornjega dela Selške doline o božiču leta 1945 (Železne niti 8, 2011, str. 287-296) je navedeno: "V spominu ene izmed pripovedovalk je ostalo, da se je na Jesenicah Strojčeva Tončka z Zalega Loga presedala na stolih in se ni ulegla na tla ter da je Pavlinova mama iz Davče molila in molila."

- Zgaga (7 otrok: Mirko, Dora, Mici, Janez, Drago, Franci, Rudi in starša Marija in Franc) iz Podporozna.⁷ Drago in Rudi sta bila rojena po vrnitvi iz izgnanstva.

- družina Luka Peternelja - Lukova (10 članov: stari oče Luka, mama Marija, ata Janez, sin Avguštin, hčeri Ivanka in Marija, 11-mesečni Franci je ostal pri Matiju, stric Viljem ter teti Marija in Julka).

Ob vrnitvi družin domov se je pri Pavlinovih in Lukovih tragedija nadaljevala. V obeh družinah je materama odpovedalo srce. Pavlinova mati Ana Freljih se je po vrnitvi iz Koroške strla od bolečine, ko je izvedela, da so po vojni v Davči pokončali



Otroški vrtec na Koroškem leta 1946. Leva vzgojiteljica je Evlalija Sešek – Lali, desna Ivanka Benedik. Vir: Julijana Gaser, 1940



Judenburg, logor Lichtenschajn, 1946, Francka Berčič. Vir: Marija Gasser



Judenburg, logor Lichtenschtein. Vir: Marija Gasser



Judenburg, logor Lihtenštajn. Vir: Marija Gasser



Notranjost taboriščne kapele, 1947. Vir: Julijana Gaser



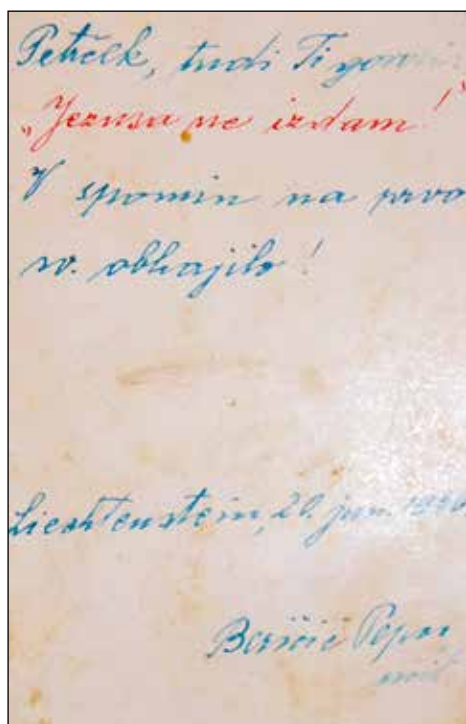
Družina Gartner, Torka.
Vir: Kristina Gartner



Taborišče.
Vir: Marija Gasser



Spomin na prvo sveto obhajilo. Vir: Peter Frelj



Posvetilo Pepce Beričič. Vir: Peter Frelj



Logor, Jenšterlovi. Vir: Jožica Šubic, Jenšterlova



Logor, Markeljcovi. Vir: Marija Gasser

THE SLOVENE MIXED ELEMENTARY SCHOOL D. P. — CAMP AT *Lichtenstein* AUSTRIA
SLOVENSKA BEGUNSKA MEŠANA LJUDSKA ŠOLA V TABORIŠČU AVSTRIJA

No. of register *29 a*
Št. vpisnice

School year *1945/46*
Šolsko leto

Annual Certificate / Letno izpričevalo

Frehlik Peter, son/daughter of *Petra*
sin — hči

born on *28. jul 1934* at *Spodnje Danje*
roj. dne v kraju

district *Škofja Loka* country *Slovenija*
okraj dežela

religion Roman Catholic, D. P. No.: *44186170*, frequented this school in the time
rim.-kat. veroizpovedi, štev. beg. izk.: je obiskoval(a) tukajšnje šole

from *8. apr 1946* to August 31, 1946 the *I.* section and has received
od do 31. avgusta 1946 v oddelku ter prejme naslednje

the following notes:
ocene:

Religion Verouk	<i>praz dobro</i>	Behaviour Vedenje	<i>odlično</i>
Slovene language Slovenščina	<i>dobro</i>	The pupil finished the Učenec je dovršil(a)	<i>praz</i>
English language Angleščina	<i>odlično</i>	class of the senior razred	<i>osmerne</i>
Mathematics Matematika z oblikoslovjem	<i>odlično</i>	elementary school šola	<i>praz</i>
Geography Zemljepis	<i>odlično</i>	with <i>praz</i>	<i>odlično</i>
History Zgodovina	<i>odlično</i>	result: uspehom.	<i>praz dobro</i>
Natural sciences Poznavanje narode	<i>odlično</i>		
Hygiene Higiena	<i>praz dobro</i>		
Practical business subjects Praktična gospodarska znanja	<i>praz dobro</i>		
Drawing Risane	<i>praz dobro</i>		
Writing Lepopis	<i>praz dobro</i>		
Singing Petje	<i>praz dobro</i>		
Physical culture Telovadba	<i>praz dobro</i>		

Absences: excused holidays: *8*, not excused holidays: *8*, total: *8*
Izostanki: opravičenih poldni: neopravičenih poldni: skupaj:

No. of protocol: *40* D. P. Camp *Lichtenstein* on August 31, 1946
Štev. delovodnika: Beg. táb. dne 31. avg. *5. jul*

Form — master:
Razrednik: *Bonini Jozefa*

Commandant D. P. Camp:
Poveljnik taborišča: *Blum Russet*

Headmaster:
Glavni učitelj: *Blum Russet*

Begunsko spričevalo. Vir: Peter Frelih

njenega sina Rudolfa (1921–1946) ter njegovega prijatelja Vencija Freliha, ki sta se peš kot nemška mobiliziranca vrnila iz Rusije. Lukovi otroci ob izgubi matere Marije niso bili polnoletni. Domačini so prepričani, da je materama odpovedalo srce od vsega hudega.

Z Zalega Loga so izgnali Milko in Tineta Gasser ter Strojčevčeve.



Taborišče Spittal 1947. Vir: Marija Gasser

Pričevanja

Moj božič pred 55 leti in v svetem jubilejnem letu 2000

Z gospo sva bili sprva domenjeni, da bo svojo usodo objavila. Ko jo je brala, jo je zopet močno stiskalo, tako, da je objavljeno brez imena. Še vedno jo močno boli, skrbi, predvsem pa ne želi koga prizadeiti. Kaj so naredili z ljudmi, da svoje krivice ne upajo povedati po 75 letih?

Letos je ta izgon še posebno doživeto doživljala. Prva dva tedna izolacije zaradi epidemije je zelo težko preživljala, ker se je zopet povrnil izjemno živ spomin izpred 75 let. Trije otroci so bili doma, tri brate in sestre so naložili na poti iz šole. "Čeprav sem imela le dobrih pet let, sem se zavedala. Spomnim se, kako močno sem jokala. Verjetno je jokala tudi mama, najmlajša sestra je bila stara dve leti. Priganjali so nas. Zavedala sem se, da izgubljam dom. Prav tako sem se počutila letos, ko nisem mogla v cerkev. Rekla sem: Sedaj pa sem izgubila še en dom. /.../

Velikokrat je bilo težko, a je bilo lepo. Doma smo veliko prepevali. Peli smo stare, cerkvene pesmi. Mama nas je zelo bodrila. Mama je povedala, da smo bili na božič na Jesenicah. Na sveti večer je nekam šla in prinesla smrečico. Ne vem, kje jo je uspela dobiti. Vse je naredila, da bi otroci to težno čim manj občutili."

Gospa je letos praznovala častitljivo življenjsko obletnico. Že leta 2000 je napisala doživljanja ob božiču leta 1945, pa si jih, čeprav jo je g. Dular pro-

sil, zaradi strahu in vcepljene manjvrednosti takrat ni mogla objaviti. Zaradi obzirnosti, bolečine in tudi, da ne bi koga prizadela, nikoli ne uporabi za očeta druge besede kot le: "so nam ga vzeli."

"Poskušala sem sveti večer preživeti tako, kot smo ga včasih doma. Najprej sem v mraku pokadila, pokropila in molila. Hotela sem peti božične pesmi, ki so jih predvajali na Radiu Ognjišče. A ni šlo. To ni živi glas, ki poje zraven tebe, kot je to pri nas zmeraj bilo na sveti večer. Razmišljala sem in se pomudila ob božiču pred 55 leti. Sama se tega prav dobro ne spominjam. Bili smo v barakarskem naselju na Jesenicah kot pregnanci. Z vsemi preizkušnjami smo sveti večer praznovali kot sedemčlanska družina brez očeta, ker nam je bil vzet po koncu vojne, čez teden dni. Ravno ob novem letu smo bili izseljeni peš čez hrib, čez mejo v Avstrijo. Razmišljam, ugasnem radio in grem k jaslicam na kolena. V tihoti molim in se pogovarjam s sveto družino, z Jezusom. Vi ste iskali prenočišče, mi smo bili pregnani od doma, ne vedoč kam. V molitvi sem prosila za družine, naj jim novorojeno dete podari mir, tisti mir, ki ga ta svet ne more dati. Ne manjka jim materialnih dobrin, manjka jim duhovnih vrednot. Medsebojne ljubezni in spoštovanja, zaupanja, hvaležnosti, družinske molitve. Jezus, hvala ti za vse preizkušnje, za lepe in vesele trenutke v našem domu, v družini. Hvala za vse dobre ljudi, ki so nam pomagali. Rodil si se na ta svet in nas s trpljenjem na križu odrešil."

Kaj smo bili krivi otroci, da smo morali tako trpeti?

"Rojena sem bila v /.../. Odraščala sem v topli, ljubeči družini s šestimi otroki, pet deklic in brat. Po končani vojni smo bili otroci stari od dve do dvanajst let. Ob koncu vojne je bil oče star 37 let, mama /.../ pa 35 let. Oče je igral violino in harmoniko. Harmoniko so po vojni videli v Železnikih. Kdor je igral nanjo, je ni mogel pozabiti.

Na očeta /.../ nimam veliko spominov, saj sem bila stara šele pet let, ko so očeta, 17. maja 1945, odpeljali predstavniki povojne oblasti. Malo se ga spomnim. Mama je rekla, da "so nam ga vzeli". Med vojno je bil mobiliziran kot graničar v Sorici. Nekam so morali iti. To pa je bila tudi edina možnost, da se zaščitijo pred partizani, ki so bili dnevno v /.../. V /.../ je imel trgovino, imamo še tablo, priimek /.../, potem so priimek spremenili. Tudi v /.../ je bil kot blagajnik, vodil je računovodske posle.

Iz Škofje Loke so naše očete odpeljali v Šentvid pri Ljubljani. Ena od žena, Kristina Freljih, ki je bila najboljša prijateljica moje mame in so ji prav tako odpeljali moža, je bila v Škofji Loki na gradu in je tam videla svojega moža Petra Freliha. Rekla je, da so bili v sobah tako natlačeni, da še sedeti niso mogli. Rekel ji je: 'Pojdi domov k otrokom, da ne bodo zaprli še tebe.' Mislija sem, da mi bo Kristina Freljih povedala kaj več, a mi je rekla: 'To bom nesla s seboj v grob.'

Avgusta 1945 je bila amnestija. Takrat so bili v Kočevskem Rogu tudi štirje iz Spodnjih Danj, ki so jih izpustili. Ti so vedeli, a niso povedali, četudi so jih spraševali. Odgovor je bil: 'Nič ne bom povedal.' Vsi štirje so že pokojni. Nismo vedeli, kam so ga odpeljali. Ko smo spraševali, kje je oče, nas je mama tolažila: 'Saj bo prišel domov nazaj. Boste videli, da bo prišel.' Ni vedela, kako naj nas potolaži in ne, kako nas bo preživela. Prosila je pri kmetih za fižol, za hrano, saj sama ni mogla toliko pridelati, da bi preživeli zimo. Imeli smo pujska.

Pred božičem, 20. decembra 1945, smo bili izgnani. Imela sem pet let, najmanjša sestra je bila stara dve leti, najstarejša pa 12 let. Spominjam se, da so

nas peljali na Jesenice, kjer smo preživeli božič. Tam je bila neka partizanka, ki je mami rekla: 'Ti boš pa gotovo kakšnega otroka izgubila.'

Potem so nas peljali v Rateče, ker so nas mislili peljati v Avstrijo. Bili smo zavrtnjeni. Dva dni smo bili v živinskih vagonih brez oken. Takrat je zapadlo 20 cm snega, ki ga je nanese tudi v vagone. Matere niso imele ničesar, da bi pokrile otroke, edina odeja je bil sneg, sneg nas je grel. Bil je hud mraz in veliko snega.

Potem so nas z vlakom peljali v Maribor. Iz Maribora so nas peljali proti meji. Na meji je ženska v vojaški obleki s pištolo rekla: 'Kdor se vrne, ga čaka strel.' Peš smo šli v Avstrijo. Moja mama je bila s šestimi otroki, najmanjšo sestro je s pletom privezala na hrbet, da jo je nesla. Spomnim se, kako je bilo mrzlo. Hodili smo pet ur ali več. Sredi noči so nas oznovci postavili krog in krog na jaso. Mislili smo, da nas bodo pobili. Ena od pregnank mi je kasneje povedala, da je bilo z nami tudi dekle s kitaro. Oznovci so zahtevali, naj jim da kitaro, pa je jokala: 'Ne, kitare pa ne dam.' Po poti naprej je dekle izginilo.

Prišli smo do prvega kmeta na avstrijski strani. Tam smo prespali v hlevu na slami. Zjutraj so nam skuhal žgance in nam dali mleka. Kmet je vpregel vola in nas z vozom peljal v Strass, v prvi logar. V Strassu so nas vseh šest otrok dali v bolnico. Mama nas je čakala več kot en teden, da smo se pozdravili. V Strassu smo ostali šest tednov. Februarja so nas preselili v Admond. Bili smo v taborišču, v barakah. Tam sva z bratom zbolela. Spet sva bila šest tednov v bolnici. Rada sem bila v bolnici, ker so tam stregle sestre usmiljenke. Na čas v bolnici imam lepe spomine, ker so bile tam medicinske sestre, sestre usmiljenke in sestra Ana, ki me je imela zelo rada. Vprašala je mojo mamo, da bi me posvojila. Mama je odločno odgovorila, da ne da nobenega od otrok. Nato so nas preselili v Spital, kjer smo ostali osem mesecev. Starejše sestre so začele takoj hoditi v šolo in k verouku. Dve sestri sta bili 30. maja 1946 pri prvem svetem obhajilu, 16. junija pa starejši dve pri sveti birmi. Vse tri so hodile tudi k pevskemu zboru. Imamo cerkveno pesmarico iz Spitala, ki jo je priredil Marko Bajuk, oče Andreja Bajuka. Iz Spitala so nas

preselili v Treffling, kjer smo bili še tri tedne. Nato smo dobili dokumente, da se lahko vrnemo domov. Lahko bi šli tudi v Argentino. Mamo so k temu nago-varjali, a moja mama je rekla: 'Kam naj grem s šestimi otroci v neznano?' Želela si je samo domov, saj je bila prepričana, da se bo oče vrnil. Mama s šestimi otroki ni mogla verjeti, da se nam je vsem uspelo vrniti. Mama je pisala dnevnik, v taborišču je izšla tudi pesmarica cerkvenih pesmi. Oboje skrbno hranim.

Iz izgnanstva smo se vrnili 30. novembra 1946, po 11 mesecih in sedmih dneh. Ob izgonu je bilo naše premoženje zaplenjeno. Zakaj so nas izgnali? Takrat je bila že svoboda. Kaj smo bili otroci krivi, da smo morali toliko trpeti? V hiši je živela naša sestrična. Premoženje so nam vrnili leta 1947. Po vojni je mama sama skrbela za šest otrok. Spomnim se, kako sem prosila za kruh, ker sem bila lačna. Mama je rekla: 'Prosi se lahko, vzeti se ne sme!'

Ko smo prišli domov, smo začeli obiskovati šolo v Sorici. Znali smo našo nemščino, v šoli pa te govorce nismo smeli uporabljati. Ker smo bili nemškega porekla, smo bili vse skozi odrinjeni. V šoli je učitelj mojega brata Franca prijel za ovratnik in ga vrgel v kot. Nato ga je brcal z nogami. To mi je povedala prijateljica, ki je bila njegova sošolka. Rekla je: 'Tega ne bom nikoli pozabila.' To se je zgodilo le zaradi tega, ker je rekel nekaj danjarskih besed.

Živelimo naprej v /.../. Mama je garala in nas navajala na trdo življenje. Ni nam veliko razlagala. Rekla je, da noče, da se širi sovraštvo. Trpela je, bolečine je nosila v sebi. Od 12. do 16. leta sem služila pri kmetu v Spodnji dolini v Sorici, kjer sem varovala otroke in pomagala pri gospodinjskih delih, zraven tega pa sem obiskovala še šolo. Z mano so bili zelo dobri. Leta 1960 sem dobila službo v tovarni Iskra in sem se preselila v Železnike, kjer sem stanovala pri različnih družinah.

Več kot petnajst let že hodim v Kočevje. Tam so naši mučeniki. Vedno mi je nekaj v srcu reklo, da moram v Kočevje. Ne znam izraziti svojih občutkov, kaj me je gnalo in nagovarjalo. Pred nekaj leti sem naklek-ljala prtljago za oltar v Kočevju. Prav na tistem romanju, ko smo bili že na avtobusu, mi je znanec Janez Egart

povedal, da je moj oče končal v Kočevju. V Šentvidu ga je videl Drol, ko so ga naložili na kamion za Kočevski Rog. Čutila sem v srcu te nevidne vezi. Le zakaj sem vsako leto tako želela v Kočevje? Ko se je Slovenija osamosvojila, mi je moja sosedka iz Danj Frančiška Trojar rekla: 'A veš, da je bil tvoj ata v Kočevskem Rogu in je dol živel še štiri leta.' To naj bi ji povedal njen sin Stanko Trojar, ki je bil rezervni policist. V Kočevskem Rogu so imeli vaje. Pogovarjala sem se tudi z njim in ga vprašala, a mi ni dal jasnega odgovora. To je bilo že po osamosvojitvi. Rekel je, da bi morala iti na notranje ministrstvo in se pozanimati. Žal tudi Stanka ni več. Kako je hudo, če ne veš, kje je oče ...

Mama pa mi je povedala tudi, da sta duhovnika umrla zaradi nas. Župnik Krašna je zelo močno podpiral žene, ki so ostale same z otroci. Skoraj vsakih 14 dni je prišel maševat v Spodnje Danje, tudi ob nedeljah, kar sicer ni bil običaj. Običajno je bila maša v Spodnjih Danjah na nedeljo samo na sv. Marka, ki je zavetnik cerkve, in za semenj, ki je bil okoli sv. Marjete, v juliju. Potem ko so odpeljali očete, pa je Krašna prihajal pogosteje; na vsakih štirinajst dni. Tolažil je žene, ki so ostale same z otroci. Dobro se spomnim, da so mi starejše žene; moja stara mama /.../, Marija Weber in Johanca Egart rekle, da je Krašna, potem ko so nas že izgnali, javno rekel v cerkvi med pridigo: "Čuvajte imetje teh, ki so jih odpeljali, da se bodo lahko, ko se bodo vrnili, vselili." Že v Spitalu, kjer je bilo veliko Slovencev, se je razvedelo, da so ubili duhovnika, Krašno in Terčelja.

G. Ivan Skvarča se je tako bal, kar tresel se je, ko je šel v Davčo. Vedno je moral nekdo z njim. Gotovo je vedel za umor, a o tem ni nikoli javno govoril. To je bila skrivnost. Ljudje si o tem niso upali govoriti.

Župnik Gačnik, ki je prišel v Sorico leta 1952, pa je bil bolj pogumen. V predvdverju davške cerkve je postavil ploščo. Postavil se je za Krašno in Terčelja. V Davčo je jahal s konjem. Bil je kakor Krašna, tudi on je hodil pogosto v Spodnje Danje, v Spodnjih Danjah je bila maša vsak teden. Nekdo je rekel: "Danjarji so bili po nedolžnem preganjani."

Leta 1951 sem bila pri birmi v Sorici. Tisto noč pred birmo so prišli in razbili okna v župnišću in

požagali mlaje. Birmal me je škof Vovk. Dobro se ga spomnim, ko je pri pridigi na dan birmе rekel: "Učite otroke moliti, po novem ali po starem, samo po naj-novejšem ne." S tem je hotel reči, naj starši učijo otro-ke moliti in naj ne sledijo modi, da sploh ne bi molili.

Mi smo se vse skozi spraševali, kje je vzrok, da so nas izgnali. To je bilo zato, ker so nas imeli za Nem-ce, pa smo tu že od nekdaj. Ljudje se še danes bojijo govoriti o tem, kaj se je takrat dogajalo. Rečejo: 'Saj to ni res.' A je res.

Ko sem stanovala v Železnikih, sem hodila obi-skovat mamo. Živela je od klekljanja, ni dobivala nobene pokojnine. Šele leta 1985 je dobila nemško rento, ko je bila stara 75 let. Ko je obnemogla, sem jo imela pri sebi v Železnikih, in ko je prvič morala v bolnico, sem morala plačati vse stroške za rešilca in bolnico. Večkrat sem jo spraševala, kako je bilo leta 1945, saj se tega nisem spominjala, ker sem bila tak-rat stara pet let. Rekla je: 'Pusti me, ker se mi preveč odpirajo rane.'

Prišlo je tako daleč, da nisem več zmogla sama. Mama je rabila več. Prosila sem /.../. Ponovno sem bila poniža-na. Kdaj človek prosi? Kdaj prizna svojo revščino?

Marsikdo je rekel, da je moja mama mučenica, prav tako tudi očetje, saj jih nikoli več nismo videli in ne slišali zanje. 'Če taka mati ni mučenica, ni no-bena,' je rekel oče Jurjove Danice. Ko so mojo mamo vprašali, kako je to zmogla, je dejala: 'Delo, delo, delo in vera. Življenje sprejeti s takšnimi preizkuš-njami, to je vera.'

To je bilo res, to ni samo zgodba o Danjarjih, to je zgodba o neizmernem trpljenju. Ni res, da si samo domišljajo, bili so odrinjeni, zaznamovani kot 'belč-ki', zapostavljeni, potisnjeni na rob, drugorazredni."

Železniki, 19. 2. 2014 in 17. 2. 2020

Spomini na izgon

Pri izgonu pa so bili vojaki OZNA – nekateri ne-poznani, ostali so bili domačini iz okoliških vasi. Soriški kmetje, ki so prišli z vozovi, so bili prisiljeni

to storiti. "O tem, kako je bilo hudo, rajši ne razmiš-ljam. Zelo je bilo mrzlo. Otroci so jokali. Naložili so nas na vozove, tudi oblačila so bila slaba. Grovgarje-va Lojza je imela šest majhnih otrok. Imeli so malo časa, da so vzeli s seboj najnujnejše. Potem so hiše zapečatili s trakovi. Bali smo se, da bo veter trakove strgal in bi iskali krivca."⁸

"Elizabeta Thaler, Štofova, je ob izgonu povedala, da ko so jih z vlaki pripeljali v Maribor, je bila tam pijana oznovka. Če bi imela moč, bi vse izgnance postreljala, nadrejeni so se odločili drugače.

Kristina Frelih je pogosto rekla: 'Vse cigane, bera-če sem sprejela, zakaj so nam to storili?' Kristina Fre-lih je ob izgonu čez mejo za roke držala mala sinova, dva sta ostala doma, ker ju ni bilo na seznamu. Zara-di mraza, izčrpanosti in mladosti otrok je ves čas za-ostajala. Za njo je hodil partizan in jo priganjal, naj gre naprej in še bolj naprej. Zbrala je vse moči in se prebila naprej. Kdor je zaostal, je za vedno. Prebila se je naprej in za njo ni bilo nikogar več."⁹

Najstarejši Kristinin sin, Peter, pripoveduje: "Mene so pobrali, ko sem šel domov iz šole. Bilo je mrzlo. Morali smo na voz. Sploh nisem več šel domov. Z vozom so nas peljali do Podrošta, kjer so nas dali na tovarnjak. Ne spomnim se več popolno-ma, kako je bilo, kje in kako so nas peljali. To je bilo zvečer, bila je že tema, bili smo preplašeni. Rekli so, da so nas peljali na Jesenice. Z Jesenic so nas peljali na Maribor in čez Šentilj v Strasse, kjer je bila velika kasarna. Bili smo prestrašeni in premra-ženi. Tam je bil Rdeči križ in Angleži. Takoj so nam dali čaj. Bil sem vesel, da smo dobili nekaj toplega. Tam smo ostali nekaj dni. Spomnim se velikih sob. Dajali so nam injekcije. Od tu so nas peljali v Li-pnico (Leibniz), kjer je bilo hrvaško taborišče, od tam v Judenburg, kjer je bil slovenski 'logor', ki so mu rekli Liechtenstein. Tam smo hodili v šolo in k verouku. V Judenburgu sem bil 20. junija 1946 pri prvem sv. obhajilu. Imam tudi spominsko podobo na prvo sveto obhajilo, na kateri je podpisan kate-het Malavašič. Imam tudi 'etno izpričevalo' Sloven-ske begunske šole (The Slovene mixed elementary school D. P. – Camp at Liechtenstein Austria; Slo-

venska begunska mešana ljudska šola v taborišču Liechtenstein, Avstrija) z datumom 5. julij 1946. Na spričevalu so podpisani razredničarka Jožefa Beričič – Pepca, poveljnik taborišča in šolski upravitelj (pokaže spominsko podobo na prvo sveto obhajilo, dvojezično spričevalo v angleškem in slovenskem jeziku ter podobico).

"Večkrat so nas tehtali, da so videli, ali dobimo vso hrano, ki nam pripada. Pravili so, da so Angleži zamenjali kuharje, ker so jih našli, ko so kradli hrano."¹⁰

"Pegamova dekleta so ostala na Koroškem. Moji sorodniki Rehtarjevi so sedem let pisali prošnje za vrnitev domov. Moja mama¹¹ (1913–1999) ter brat Franc (1929–1988) sta se srečala z njimi nad Tržičem, da so se videli. V dokumentih pa je potem pisalo, da se niso želeli vrniti. Ljudje so za trenutek vse hudo pozabili, vendar to ostane v podzavesti za vedno."¹²

"Težko si predstavljamo strah in grozo vaščanov, posebno mater z otroki, ko so sredi mračnega zimskega dne nepričakovano prišli ponje, jih odpeljali v Škofjo Loko, strpali v mrzle živinske vagone in odpeljali na Jesenice. Menda so jih nameravali kar z vlakom potegniti čez mejo, pa Avstrijci oziroma Angleži niso dovolili. Potem so na sveti večer in božični dan ostali zaprti v vagonih na Jesenicah, nato pa so jih odpeljali v Maribor in pri Šentilju pognali čez mejo. Čez nekaj časa so mnogi od teh prišli v begunsko taborišče Liechtenstein pri Judenburgu, kjer so bili skupaj s slovenskimi begunci, ki so v začetku maja 1945 pribežali v Vetrinj in bili potem konec junija prestavljeni v Judenburg. Med njimi je bilo več slovenskih duhovnikov, vendar so si podratitovski izgnanci najbolj zapomnili nekdanjega Rožmanovega tajnika Romana Malavašiča, ki je bil nekakšen taboriščni župnik in je med drugim pripravljajl otroke na prvo obhajilo in birmo. Naslednji odlomki iz knjige Beg v neznano se sicer nanašajo na delo čipkaric v taborišču, med katerimi pa so bile tudi izgnanke iz Selške doline. A. Žakelj je bil namreč v Liechtensteinu med drugim tudi vodja nekakšne klekljarske zadruge: skrbel je za naročila in prodajo čipk, za nabavo potrebnega

sukanca kot tudi za plačilo davščin in drugih obveznosti s tem v zvezi. Navajamo: 29. julij 1946: Število žirovskih in šentjoških čipkaric so pomnožile žene in dekleta iz Sorice in Danj na koncu Selške doline, ki so prišle v naše taborišče. 3. marec 1947: Dopoldne na delavskem uradu zaradi M. Kejžar, ki jo kličejo na kmečko delo. 14. avgust 1947: Ob pol osmih so se odpeljale domov v Zali Log, Sorico in Davčo družine Gaser, Jenšterle, Kejžar in Thaler, na Jesenice pa Weber. Vsega 29 oseb. Izgubil sem sedem odličnih delavk. Ta udarec je lahko usoden za našo industrijo."¹³

"Krivica je kakor greh zoper svetega duha: ne na tem ne na onem svetu ni odpuščenja. Neizbrisljiva je, nepozabljiva. Časih počiva dolga leta, kakor, da je bila ugasnila v srcu, izgubila se, utopila v nemirnem življenju. Nenadoma, sredi vesele ure, ali ponoči, ko se prestrašen vzdrami iz hudih sanj, pade v dušo težak spomin, zaboli in zapeče s toliko silo, kakor da je bil greh šele v tistem trenutku storjen. Vsak drug spomin je lahko zabrisati s kesanjem in z blago mislijo – tega ni mogoče zabrisati. Črn madež je na srcu in ostane na vekomaj."¹⁴

Boleči spomini izgnank

"20. 12. 1945 smo prišli otroci iz šole. Bil je deževen dan, poledica in letnemu času primerno mrzlo." Kmalu so se v hiši pojavili oznovci s seznamom. Tistim, ki so bili na njem, so ukazali, naj hitro spakirajo, kar lahko vzamejo s seboj, in se takoj pripravijo na odhod. (Op.: Ljudje so poznali vse prišleke razen enega.) Hiše so zapečatili. Rekli so jim, da jih peljejo na zaslisanje v Škofjo Loko, potem pa se bodo lahko vrnili domov, zato s seboj niso vzeli veliko. "Začeli so nas priganjati, da se moramo v desetih minutah pripraviti na odhod. Iz Sorice in Spodnjih Danj so prišli kmetje s konjsko vprego. Na vozovih je bila slama, da je bilo malo bolj mehko. Šolarje so pobrali kar na Rotku. Odpeljali so nas do Podrošta, kjer so nas naložili na tovarnjake in nas odpeljali v Kranj na železniško postajo."¹⁵

"Nikoli ne bom pozabila groznega vpitja 20. 12. 1945 iz Spodnjih Danj. Do Trojarja se je slišalo kričanje, občutila sem grozo in šele naslednji dan smo izvedeli, da so iz Spodnjih Danj pregnali 62 ljudi."¹⁶

"Gospa Minka pripoveduje, da se je v času izgonu vračala iz šole v Sorici. Na Rotku so naložili otroke na vozove, nje ne, ker je ni bilo na seznamu. S tri leta starejšim Tinčkovim Ferdom sta tekla v Spodnje Danje. Znašla se je pred zapečatenimi Egartovimi vrati, z rokami je odstranila sneg in na pragu napisala nalogo. V vasi je srečala nepoznana moškega z dolgim plaščem. Občutila je tak srd, da je bruhala. Kasneje so jo prišli iskat domači iz Dolenje vasi."¹⁷

"Marijo Benedik, Minkino mamo, so partizani leta 1942 v Dolenji vasi ustrelili v brado, vendar jim je ušla in skočila skozi okno ter si zlomila obe nogi. Mož jo našel na seniku, družina s tremi otroki se je nato umaknila na Koroško. Oče se je želel vrniti nazaj in ženo Marijo je prepričal, da so se vrnili. Kmalu po prihodu in mobilizaciji partizanov je izginil. Mati se je zatekla k svojim staršem v Spodnje Danje, po vojni pa odšla nazaj v Dolenjo vas k Balantu, na kmetijo moža. Mlajšo hčer Minko je pustila pri sorodnikih v Spodnjih Danjah. Ta sedemletna deklica se je po izgonu znašla sama pred zaprtimi vrati Rehtarjeve hiše."¹⁸ Njena mati je mnogo pomagala beguncem pri vrnitvi.

Na zaslišanje v Škofjo Loko jih niso peljali, pač pa z živinskimi vagoni na Jesenice in naprej na Hrušico. In to *cen bajnahte* (na božič), ko bi morali biti doma! Misel na *da gome* (dom), sladko besedo, ki se je oddaljevala, nostalgična sreča se je spreminjala v obup, žalost, strah ... *Hajli(h)ga noht* (sveta noč) leta 1945, pesem, ki v vsakem človeku vzbuja le najnežnejše občutke!?

"Po pripovedi Ivanke Thaler so božič preživel v vlaku na Jesenicah. Tedaj jo je neki stražar vprašal, ali ve, zakaj so tu. In ji je sam odgovoril: 'Sosedje so vas zatožili.' Na vprašanje, koga je mislila s sosedi, je odgovorila, da Davčarje."¹⁹

Poleg družin iz Spodnjih Danj sta bili izgnani še dve družini s Torke, tri družine iz Sorice, dve družini

iz Davče, Zgagovi ter šest ljudi z Zalega Loga. Pregnanci s Torke so šli peš.

"Imeli smo žago. Še danes dobro vem, da je bilo pri nas veliko ljudi, pa vsi zastoj, nikoli niso nič zaračunali nikomur. Med vojno so nam partizani večkrat izpraznili trgovino, kmetom so pobrali živino. Vsi so mislili, da smo bogataši, toda takrat ni bilo nobene bogatije, vsi otroci smo spali v eni sobi. Trdo smo delali. Več so imeli drugi, ki so delali pri nas. Po vojni ni bilo nobenega zakona, sveto je bilo tisto, kar se je kdo zlagal. Zelo nerada se spominjam, kako so nas izgnali, tudi bratu in otrokoma o tem nisem pripovedovala, preveč boli. Izgnali so nas skupaj s še dvema družinama iz Davče. Selili so nas zaradi domačinov, da so se ti lahko potem vselili. Po vojni ni bilo nobenega zakona, vse so nacionalizirali. Takrat sem bila v Škofji Loki pri teti, kjer sem hodila v šolo. Ponoči ob enih je potrkalo, takoj sem bila budna. S puško je stal pri vratih Drago Vraničar. Nikoli ne bom pozabila. Spraševal je po meni in rekel, da me hočejo starši. Potem smo šli v kulturni dom. Poznala sem samo nekega šoferja Linkeja. Rekel mi je, da moram dobiti starše. Stara sem bila dvanajst let. V Kranju sva šla od vagona do vagona in klicala: 'Ali je tlele Zgaga?' Družino sem našla pri zadnjem vagonu. Mama me je objela in še danes jo slišim: 'Zdaj pa nas lahko peljejo, kamor hočejo.' (Ob tem je zajokala.) Potem smo bili en teden na Jesenicah, nato so nas naložili na živinske vagone in odpeljali na Podkoren. Tam so nas Angleži zavrnil. Nato so nas pognali peš čez Korensko sedlo. Spomnim se družine z ogromno prtljage, vse so morali odvreči, da so lahko prišli čez. Moj brat je bil star šest let, celo pot se ni niti oglasil. Dva moška iz Davče sta bila ves čas pripravljena, če bi oznovci hoteli streljati, da bi jih onemogočili. Bilo jih je manj kot nas. Na vrhu so nas spravili skupaj in rekli, da nas bodo pobili Angleži; če se bomo vrnili nazaj, nas bodo pa oni. Nato smo šli v skupinah usodi nasproti. Sprejeli so nas pri prvem kmetu, zakurili so ogenj, mama nam je sušila čevlje. Nič ni bilo lepega, Bog ne daj, da se to še kdaj ponovi (dvakrat ponovi).

Nič nisi smel reči. Za nas otroke ni bilo tako hudo, hudo je bilo za starše.

Ljudje so bili proti, da bi se izgnanci vrnili. Vrnili smo se konec leta 1946. Čas se ne ustavi, pa če je še bolj hudo, vedno gre naprej. To so bili mladi ljudje, na obeh straneh, ne moreš jim zameriti. Mobilizirali so Nemci in partizani. Povsod ogromno napak, naj se enkrat to preseka, da bomo ljudje. Samo vojne ne, takrat se pokažejo taki, ki nimajo nič v glavi. Toliko krivic sem doživela, tako grdobijo lahko prinese samo vojna. Smo kot kaplja na veji, veter popiha, pa greš.²⁰

"Prišli smo do prvega kmeta na avstrijski strani. Tam smo prespali v hlevu na slami. Zjutraj so nam skuhalo žgance in nam dali mleka. Kmet je vpregel vola in nas z vozom peljal v Strass, v prvi 'logor'. V Strassu so nas vseh šest otrok dali v bolnico. Mama nas je čakala več kot en teden, da smo se pozdravili. V Strassu smo ostali šest tednov. Februarja so nas preselili v Admond. Bili smo v taborišču, v barakah. Tam sva z bratom zbolela. Spet sva bila šest tednov v bolnici. Rada sem bila v bolnici, ker so tam stregle sestre usmiljenke. Nato so nas preselili v Spital, kjer smo ostali osem mesecev. Iz Spitala so nas preselili v Treffling, kjer smo bili še tri tedne. Dobili smo dokumente, da se lahko vrnemo domov. Lahko bi šli tudi v Argentino."

Glede odziva ostalih prebivalcev na izselitev sovaščanov je v zapisniku tretje učiteljske konference z dne 24. januarja 1946 zapisano: "V zvezi z izselitvijo nekaterih družin iz okoliša so se pričele pri nas širiti razne neutemeljene govorice, ki so po nepotrebnem begale naivno prebivalstvo. Zdaj pa je v ljudstvu že jasno, da so jih širili le neodgovorni elementi."²¹

Pričevanje in dnevnik Jožice (Gasser) Šubic (1932–2019)

"Cel transport ljudi iz različnih krajev, od vsepovsod so naložili v živinske vagonne. Zvečerilo se je že, ko smo prispeli na Jesenice, na Hrušico, kjer je bilo vse polno ljudi. Nastanili so nas po barakah. V naši baraki je bilo nekaj ljudi iz Tržiča. Na sveti večer so Tržičani prinesli smrekico in jo postavili na pograd. Bili so kar veseli, sploh se niso bali, peli so božične pesmi in se veselili, da gredo v Avstrijo. Nekateri njihovi, predvsem možje, so bili že tam. Potem smo bili prepuščeni čakanju, slabi hrani in mrazu.

Stražili sta nas dve partizanki, ena je bila strah in trepet, vsi smo se je bali, druga pa je bila bolj človeška. Bili smo lačni, za kruh, imel je duh po petroleju, smo čakali v vrsti. Lakota je bila neusmiljena in smo ga vseeno pojedli. Na Jesenicah smo bili do konca meseca. Med tem časom so nekatere močne že peljali čez Karavanke. Nas pa so naložili na vlak in nas odpeljali v Rateče, a so nas Italijani zavrnil, zato smo bili odpeljani do Maribora. Spomnim se vožnje v živinskih vagonih, neznosnega mraza in visokega snega. Družine smo se stiskale skupaj in čakali smo, kaj bo. Najbolj pa se spominjam družine z nekaj tednov starim dojenčkom. Starša sta mu kuhala čaj, ne vem sicer, s čim in kako. Kasneje sem izvedela, da je bil to pisatelj Karl Mauser. Bili so kot sveta družina. Po mnogih letih sem dobila njegovo knjižico z njegovim življenjepisom in sliko. Ostal mi je v zelo lepem spominu.

V Mariboru so nas pognali iz vagonov, peš čez most v neko veliko stavbo. Na stenah so bili sami plakati, zapomnila sem se samo enega: 'Izseli se iz Slovenije, drugače boš poginil tle. Izrujemo zadnji fašistični plevel iz naše narodne njive.' Pozno popoldne so nas začeli priganjati za odhod. Pot nas je vodila čez most, mislim, da čez reko Dravo. Natrpali so nas v živinske vagonne in peljali do Šentilja. Bila je tema, spremljal nas je strah, vpitje, naj gremo takoj iz vagona. Nismo vedeli, kam gremo. Vsakemu so dali koruzni hlebček z marmelado. Vse naše hlebčke je nesel brat Gregor, Grog, v cekarju. V eni roki je

nesel cekar, v drugi pa je držal mlajšega, osemletnega brata. Niti enega hlebčka ni prinesel, med potjo je vse stresel. Hodili smo po kolovozu v hrib. Tema, mraz, ledeno, spotikanje po poti, nisi smel zaostajati, slabo smo bili oblečeni, jasno, zimsko nebo in vrhovi smrek. Spomnim se družine iz Davče, kako so pomagali staremu očetu, ves čas sta ga dva podpirala. Kdor je zaostal, ga je vzela noč. Skoraj vso noč smo hodili, spremljali so nas oznovci. Za roko sem močno držala petletno sestro. Mama, stara mama in teta pa so menjaje nosile 19-mesečnega bratca. Mislim, da se je to dogajalo zadnji dan starega leta. Ponoči smo se ustavili na neki jasi, okrog so stali pijani oznovci s saržerji. Vodja je začel z govorom: 'Sedaj vas bomo pustili, da greste sami čez mejo. Če vas bodo Angleži dobili prej kot šest kilometrov od meje, vas bodo pobili. Če vas bodo poslali nazaj, vas bomo pa mi.' Potem so začeli krasti zlato, ure, vse, kar je bilo vrednega. Nam nič, ker nismo imeli nič. Spominjam se dekleta, kako je jokala, ker so ji vzeli kitaro. Dekle je po poti izginilo. Potem smo bili prepuščeni sami sebi, razkropili smo se po skupinah. Z nami sta bila gospod in gospa. Gospod je bil profesor in nas je bodril: 'Nič se ne bojte, nekam bomo že prišli, saj znam nemško.' Skupaj smo bili z njima in še z eno družino. Okrog pete ure zjutraj smo prišli do kmetije, kjer je že svetila luč. Začeli smo klicati in trkati na okno. Odprla nam je kmetica. Ko nas je zagledala, je začela jokati. Potem so nas sprejeli in nahranili, skuhali so nam polento in neko omako. V hlevu so nam dali veliko slame, da smo se ogreli in odpočili. Podnevi nas je gospodar naložil na voz in nas odpeljal v Spielfeld, kjer je bilo zbirališče beguncev. Sprejemali so nas Angleži in popisovali naše podatke. Tudi Angleži so bili zgroženi. Od tam smo šli v Strass, kjer smo v veliki graščini prebivali štiri tedne. Skoraj vsi otroci so zboleli za ošpicami. Zdravili so jih v bolnici. Ko smo si malo opomogli, so začeli prihajati štajerski kmetje in iskali dovolj stare in močne za delo na kmetijah. Moških ni bilo, bila pa so dekleta. Na veliko kmetijo v Lanach v bližini Gradca je odšla tudi teta. Bili so zelo dobri z njo. Po prihodu otrok iz bolnice so nas premestili v tabori-

šče Wagna pri Lipnici. Taborišče je bilo zelo veliko, veliko je bilo sotrpinov s Kočevskega in Hrvatov, večinoma takih, ki so uspeli sami pribežati.

Otroci smo sprva hodili v hrvaško šolo, kar pa mi ni bilo najbolj všeč. Lahko smo šli tudi v bližnje mesto Leibnitz (Lipnica). Jedli smo večinoma fižol, koruzni sok, včasih so bili celo polpeti. Otroci smo dobili malico. Hrano smo dobivali na kupone ali žetone. Žetone sem vedno hranila za kruh, za žeton sem dobila celo štruco kruha. Tako sem potolažila mlajšega bratca, ki je velikokrat jokal od lakote.

V aprilu smo bili premeščeni v taborišče Liechtenstein pri Judenburgu. Tu je bilo več Slovencev, ki so se umaknili ali jih je nasilno izgnala komunistična oblast leta 1945. Otroci smo hitro navezali stike. Dobili smo šolske potrebščine in začeli s poukom. Učili smo se slovenščino, nemščino in angleščino. Bilo je kar zahtevno. V šoli je bila tudi malica. Nastopali smo celo v mestni dvorani, dekleta smo imela bele bluze in modra krila. Z nami so bili duhovniki, ki jim je uspelo pribežati. Naš katehet je bil Roman Malavašič. V baraki je bila cerkev, ki je bila posvečena brezjanski Mariji Pomagaj.

V naši baraki je bil tudi gospod Žakelj iz Žirov, ki je moji mami pripravil punkelj, klekeljne in muštre, da je začela klekljati. Čipke je nato odkupil. Malo večji otroci smo hodili okoli kmetov in prosili za kruh in krompir. Nekateri so dali, nekateri so nas napodili. Enkrat sva šli z neko sotrpinko z delavci. Peljali smo se s tovarnjaki 25 kilometrov daleč v Schiefeling. V času, ko so delavci delali, sva hodili okrog kmetov in prosili za hrano. Dobili sva krompir in kruh.

Uprava taborišča si je prizadevala, da bi nas razvedrila. To so bili veseli, nepozabni dnevi. Posebno so se mi vtisnili v spomin dnevi prireditev. Konec šolskega leta smo dobili spričevala. Med počitnicami smo šli otroci z učiteljicami na Koroško k Hodiškemu jezeru blizu Celovca. Ob jezeru je bil travnik, kjer smo postavili šotore. Nabrali smo listje, ga dali v šotore, na to odeje, da smo lahko spali. Neko noč, ko je bilo neurje, nam je voda pritekla v šotor. Podnevi so bila organizirana razna tekmovanja in igre. Umivali smo se v jezeru in vsak dan v njem čofotali.

Na bližnjem hribčku, kjer je bila cerkev, smo imeli pred zajtrkom mašo. Na hribu je bilo razgledišče, videlo se je daleč naokrog. Pa na izlete smo hodili, peš seveda. Veliko smo prepevali. Najbolj mi je v spominu pesem Po jezeru bliz' Triglava ... Zelo smo se razveselili angleške miss. Vsakič nam je prinesla težko pričakovane sladkarije, bombone in čokolado. Nadzirala je našo nastanitev. Med počitnicami smo imeli kar dobro hrano. Po večerji smo zakurili ogenj, se lovili, igrali in prepevali. Nekoč smo tekmovali, kdo bo nabral več vrst rož. Največ sem jih nabrala. Angleška miss me je nagradila s sponkico za lase. Po Vrbskem jezeru smo se celo peljali z ladji-co in obiskali Celovec. Dva tedna počitnic sta minila, treba je bilo nazaj v šolo v Judenburg.

Nas otroke je večkrat pregledal tudi zdravnik. Ugotovil je, da sem slabega zdravja, zato so me poslali v Schiefing na zdravljenje. Bolehala sem na pljučih, zato so me zdravili v večjem otroškem zdravilišču v Schiefingu. Dobivala sem tudi bolj-šo hrano. Bila sem edina Slovenka, vsi so govorili samo nemško, zato sem se dobro naučila tega jezika. Hodili smo na sprehode, tudi sankali smo se. Kar za ves teden so nas poslali na planino. Nosila sem že hlače, obuta sem bila v cikle. Aprila sem se vrnila v Judenburg in zopet začela s šolanjem.

Obleko in čevlje smo dobili od ameriške organizacije UNRRE. Vsega smo bili veseli, naše šivilje so obleke popravile na naše mere. Iz Jugoslavije so prihajali različni ljudje in nagovarjali ljudi, naj napiše-mo prošnjo za vrnitev. Treba se je bilo odločiti kam: v Ameriko, Argentino, Avstralijo. Najprej smo morali oddati prošnjo za Ameriko. Otroci smo želeli v Ameriko, a mama si je želela le v Spodnje Danje, saj je zelo pogrešala moža. V taborišču je bilo veliko beguncev, ki so sami pribežali. Čudili so se nam, da si upamo in si želimo nazaj domov. Avgusta 1947 smo dobili odobreno prošnjo za vrnitev. Bilo nas je res strah. Za popotnico so nam s sabo pripravili zaboj z najosnovnejšo hrano, v glavnem so bile konzerve, čokolada, bomboni, žvečilni. S tovarnjaki so nas od-peljali do Celovca, tam pa spet na vlak v živinske va-gone do Jesenic. Vlak se je ustavil v Hrušici, tako kot

takrat, ko so nas izgnali. Ko so odprli vagone, so že čakali oznovci in klicali po priimkih. Na postaji smo opazili isto partizanko, ki je bila ob izgonu strah in trepet, ob vrnitvi se je obnašala bolj človeško. Ko nas je popisala, smo šli nazaj na vlak do Škofje Loke, na Trato. Kar nas je bilo starejših otrok, smo šli peš, starše in mlajše otroke pa so peljali s konji. Ne vem, kdo je to organiziral. V Dolenji vasi smo prenočili pri znancih. Naslednji dan smo se otroci skušali, kdo bo prej doma. Z bratom sva prišla malo pred nočjo na veliki šmaren. Doma sta bili stara mama in teta, ki sta se vrnila kakšen teden prej. Naš dom ni bil več naš dom, nič ni bilo več naše, vse je bilo zaplenje-no. V hiši so bili drugi stanovalci. Stanovalci so nam odstopili pol njive krompirja in bili prepričani, da bo to kar njihovo. Napisali smo prošnjo za vrnitev imetja, hiše, njiv, ki so predstavljale naše preživet-je. Imetje smo dobili, krava je bila še v hlevu. Kljub temu da je bila naša družina velika, z majhnimi otroki, smo morali oddajati obvezno oddajo v za-drugo, skoraj ves puter, jajca, kokoši, tako da smo bili večkrat lačni kot siti. Z mamo sva klekljali, da smo lažje preživeli, dobivali smo tudi karte za hrano. Tako smo pač mi dočakali svobodo, z občutkom za-postavljenosti in manjvrednosti. Z bratom Grogom sva se večkrat pogovarjala o tem. Nisva zamerila ljudem, ampak jim odpuščava za vse, kar so nam storili. Nočeva se maščevati, za naju je zadoščenje, da ni bil nihče v naši družini zločinec. Vedno, vsak dan me spremlja ta izgon in izguba očeta. Nikoli ne bom mogla tega preboleti in dati iz sebe.²²

Življenje na tujem

V izgnanstvu so za delo sposobni odrasli živeli na kmetih in delali za hrano, obleko pa so jim dali. Družine z majhnimi otroki so bile nastanjene v ta-boriščih. Pazili so, da družin niso razbijali. Marija in Tilka Kejžar sta s sestro najprej živeli v kraju Wagna pri mestu Lipnica, v zimi 1946–1947 sta se pridružili svoji družini, ki je bila nastanjena v "logorju", nato sta pomagali mami pri oskrbi novorojenca, rojene-

ga v izgnanstvu. Markeljčova Tilka je povedala, da v izgnanstvu ni imela nobenih problemov z jezikom: "Vse smo razumeli, saj so govorili tako kot pri nas. Napiši tudi to, kako so bili ljudje na oni strani dobri, kako so poskrbeli za nas."

Slovenske izgnance so nastanili v različnih taboriščih in kmetijah. Največ spodnjedanjarskih izgnancev je bilo v delovnem taborišču v Judenburgu ali v taborišču Wagna v Lipnici, v Admontu. Omenjajo pa se tudi taborišča Spittal, Kellerberg, Firnice, Lienz. Nastanjeni so bili v 'logorjih'. Odrasli so delali na kmetijah, kjer so bili izredno lepo sprejeti, saj so bili vsi vajeni trdega dela. Poleg tega so bili skromni, zadovoljni in pošteti. Mnogi kmetje bi uredili vse, da bi ostali pri njih, a želja, da bi se vrnili na svoj dom, je bila močnejša. Matere z otroki so bile nastanjene v taboriščih, kjer so se zelo dobro organizirali. Žene so klekljale, skrbele za otroke. V izgnanstvu je bilo organizirano versko življenje, v baraki v Judenburgu so si slovenski begunci uredili kapelo, otroci so starosti primerno prejeli zakramente. Izšla je pesmarica cerkvenih pesmi. Otroci so obiskovali šolo in imeli zdravstveno oskrbo. Napisali so celo prošnje za svoje može, da bi se vrnili. Morali pa so se opredeliti, kam bodo odšli, če jih domovina zavrne.²³

Iznanci so dali večkrat neuspešno prošnjo za vrnitev, kar je razvidno iz dokumentov v Zgodovinskem arhivu. Ponujali so jim tudi možnost odhoda v Argentino, Ameriko, Avstralijo, a želeli so si le domov.

Po pregledu odločb za vrnitev izgnancev so bile družine običajno vsaj po enkrat ali večkrat zavrnjene. Obravnaval jih je odsek za repatriacijo pri ministrstvu za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije.

Iz dopisa odseka za notranje zadeve je razvidno stališče oblasti, da se oseb, ki jih je preselila naša oblast, nima za naše državljane.

"Danjarji so bili v izgnanstvu od enega leta do 20 mesecev, Rehtarjevi so se vrnili šele po šestih letih, Pegamovi po treh letih. Od Pegamovih sta se vrnili Ivanka in Anica, ostala dekleta so ostala na Koroškem."²⁴ "Kopačevi in Spodnji Torkarjevi so bili v izgnanstvu do leta 1952."²⁵

"Rodil sem se po vojni. Starša sta se vrnila iz izgnanstva na Koroškem. Po vojni ni bilo ničesar. Izgnani smo bili iz svojega doma v napol podrto hišo. Če ne bi pomagali ljudje, bi me zavili v star 'rekelc ali žaklje'. Če v vasi ne bi bilo neke ženske, nas ne bi bilo. V vasi so bili 'dresirani norci,' ki so nam ogrožali že tako težko življenje. Zanje smo bili izdajalci. Kasneje sem tem ljudem storil veliko dobrega. V njih sem vzbudil občutek krivde. Nekoč sem dejal, da ne razumem, zakaj so me klicali 'belček'. Kot otrok sem bil prepričan, da zaradi svetlih las. Kasneje so se ženske pa tudi moški hodili k nam opravičevati. Življenje jih je oklesalo, obtežilo, obtolklo. Vse so poverbali – podedovali. Sčasoma se je to premoženje, ki ga niso obnavljali, pokadilo, vest pa se je podvojila. Danes razmišljam, kje bi se znašel, če se to ponovno zgodi. Še huje kot druga Bosna, ker je toliko nevoščljivosti in požrešnosti na imetje. Zadnji čas je, da damo resnico na mizo."²⁶

Otroci so odraščali brez očetov. "Nikoli ne bom prebolel, da nisem poznal očeta in da ga nisem niti pokopal. To bolečino bom nesel s seboj v grob."²⁷ Molk, neodžalovani oče in misel nanj so otroke trajno zaznamovali. Bili so zasmehovani, ustrahovani, ponižani, pa tega niso mogli nikomur potožiti. Nikoli se ne da izbrisati strahu. Tako se je izoblikovalo otroštvo teh otrok. Nikoli se ni dalo izbrisati privzgojenega sramu. Sram je najhujši občutek, občutek, ki se ga najteže prenaša. Matere, mučenice, so se zavile v molk, garale so in se izgarale na visokogorskih kmetijah. S svojimi otroki si svojih bolečin niso upale deliti, saj so se bale, da ne bodo tiho. Žene so se tolažile med seboj, druga drugi so dajale moč. V veliko oporo jim je bila molitev. Pričevalci, takrat otroci, pripovedujejo, kakšna panika je zavladala v vasi, če so zaslišali tovorni avtomobil.

Otroci so zaradi dela doma, zaradi preživetja pogosto izostajali iz šole. Najbolje so uspeli tisti najbolj pogumni, ki jih je sprejela tujina, nekateri so študirali ob delu, mnogi pa so se izgarali ob najtežjih delih. V družinah se niso upali pogovarjati, šepetali so le zidovi.

Odvzem premoženja

Zaplembe so izrekala sodišča in upravni organi obsojencem kot stransko kazen, torej kot kazenski ukrep. Organi pa so ukrepe izrekli, ne da bi jim bilo prej treba ugotavljati krivdo tistega, ki so mu premoženje zaplenili. Slednje je veljalo za zaplembe premoženja oseb nemške narodnosti in tistih oseb, ki jih je partizansko in odporniško gibanje med vojno pobilo kot 'narodne izdajalce' ali pa so se ob koncu vojne reševali v tujino in se niso več vrnili v Jugoslavijo.

Ker so zaplembe nemškega premoženja, ki so jih izrekale zaplembene komisije, temeljile na podlagi narodne pripadnosti, brez kakršnega koli ugotavljanja krivde prizadetih, so bile same po sebi problematične. Komisije so delovale samovoljno in zavestno kršile predpise.²⁸

S krivico so živeli tudi tisti, ki so jo povzročili

Ljudem so zavezali jezike in niso upali ničesar reči, drugače so izginili. Po končani vojni so lahko nekaj časa delali, kar so hoteli, pa zato ni bil nihče kaznovan.

Glede na dobljene dokumente izгона ni bilo možno preprečiti.

Zločini so se dogajali tudi zaradi osebnih zamer. Ko se je vojna končala in ko se je vojna evforija polegla, so se ljudje, ki so jih izvajali, zavedli svojih dejanj. Mnogi so po vojni naredili veliko dobrega za ljudi, se v starosti ljudem opravičevali za svoja dejanja, mnogi so posegli po alkoholu, da bi mogoče utišal njihovo bolečino, ali pa so pod vplivom omame pripovedovali o svojih dejanjih. Zaradi preveč obtežene duše jih je veliko samih pretrgalo nit življenja, ni jim bilo lahko. Pripovedovali so, da je domačinka stala v Škofji Loki na mostu in čakala, da bo prišel kdo iz doline, da ga bo prosila odpuščanja. Pričevalka se je spomnila, kako je večkrat prišel k njim sosed, ki je sodeloval pri izgonu, in jih prosil, da mu oprostijo. Spet drugi je obžaloval, češ da so

jim dali popiti ogromno konjaka. Tisti, ki so izdajali ukaze, so krivi za zločine storilcev in njihove travme ter za smrt in nesrečo mnogih družin. Vsekakor je bil namen ustrahovanja dosežen, ljudje niso in še ne upajo spregovoriti.

Kaj bi se zgodilo, če bi odklonili sodelovanje? Kaj je oblast obljubljala sodelavcem? Kakšen je bil namen takratne oblasti, da so odgovornost, dejanja in odločitve preložili na prebivalce same? Tudi sodelavci so bili žrtve! Namen takratne oblasti je bil dosežen. Izpodbili in zlorabili so zaupanje in naredili razdor med ljudmi, da so jih laže obvladali. Odgovorni so ta dejanja in odločitve preložili na prebivalce same, vendar jim v teh vaseh dolgoročno ni uspelo.

Izginulim in izgnanim nihče ne more očitati nobenega zločina. Vendar stokrat izrečena laž postane resnica. Kako kratko je življenje, vsi ga želimo preživeti. S tako množičnimi poboji slovenskega naroda po vojni se je naredila velika vrzel v duhovnem in materialnem napredku.

"Zgodovino je treba dopolnjevati. Strah je še vedno prisoten, v današnjem času pa se ne bi več smeli bati. Tistim, ki so se vrnili iz različnih povojnih taborišč, so rekli, če bodo samo kaj povedali, gre glava. V Sloveniji je bilo več zastrašujočih, uničevalnih taborišč po vojni na ravni Golega otoka. Nekateri so prepričani, da je bilo tistim, ki so bili vrnjeni, hujše kot tem, ki so umrli. Zdravi kmečki ljudje se nikoli več niso pogovarjali in ne družili z nikomer. Šli so v cerkev, gozd, pogovarjali se niso z nikomer. Način mučenja je bil grozovit. Kakšne razsežnosti je imel komunizem? Še danes v družinah, kjer so ubili očeta, trpijo strašne posledice. Kasneje so nekateri otroci sodelovali z Udbo, ne vsi. Preplašeni so še danes. Ljudje poznajo posamezne dogodke, ne znajo pa jih povezovati z ostalimi dogodki. Ob vsem tem spremljanju se povsod kaže ista slika, isti način. Poznavanje in natančen vpogled pa izostri sliko dogajanja. Vzorec je bil vsepovsod enak iz komandnega centra partije."²⁹ Slišana je bila ena stran, druge ni, a časi se spreminjajo. Tudi to je naša zgodovina. Težko za vse vpletene. Kdaj si bomo stopili nasproti in razumeli drug drugega?

Opombe:

- 1 Mehmedalija Alič, *Nihče*, Cankarjeva založba 2013, str. 108.
- 2 <https://www.casnik.si/svoboda-govora/>
- 3 Pisni in ustni vir: Peter Polajnar, 1928. Pogovor: 19. 2. 2020.
- 4 Dr. Milko Mikola, *Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2009, str. 14.
- 5 Ustni vir: Peter Polajnar, 1928.
- 6 Ustni vir: Ivanka Egart, 1922.
- 7 Ustni vir: Marija Primožič (1932–2015), Zgagova.
- 8 Ustni vir: Ivanka Egart, 1922.
- 9 Ustni viri: Domačini. Zbornik prispevkov iz znanstvenega posveta: Človekove pravice in temeljne svoboščine za vse čase, SCNR, Ljubljana 2017. Enciklopedija Slovenije, 2. zvezek, Ljubljana 1988, Osebnosti, od A do L, Ljubljana 2008, str. 216.
- 10 Ustni vir: Peter Frelj, 1937.
- 11 Opis usode: Gasser, Marija, *Vasi pod Ratitovcem skozi čas*, samozaložba, 2015, str. 80.
- 12 Ustni vir: Minka Benedik, 1938, Balančova.
- 13 Maček, Janko, *Po 70-letni zamlčanosti vrnjeni v spomin*, revija Zaveza, december 2015, Letnik XXV, številka 4, 98, str. 85, 91.
- 14 Beseda Ivana Cankarja, Izbor odlomkov, Mladinska knjiga Ljubljana, 1968, str. 137.
- 15 Ustni vir: Ivanka Kežar, Malka Kežar.
- 16 Ustni vir: N. N., maj 2013.
- 17 Gasser, Marija, *Vasi pod Ratitovcem skozi čas*, samozaložba, 2015, str. 80.
- 18 Janko Maček, *Komunistični bič nad Dolenjo vasjo*, Zaveza, 73, str. 19–26.
- 19 SI_ZAL_ŠKL 24, KLO Sorica, t. e .1, a e 1, Spisi 1945; Miha Naglič, *Zakaj ni več u milu po melu*, Gorenjski glas, str. 5, 19. 7. 1991.
- 20 Ustni vir: Marija Primožič (1932–2015), Zgagova.
- 21 Damjana Čemažar, *Življenje v gorskih vaseh med letoma 1945 in 1952*, 2011, str. 55–56, str. 64–65.
- 22 Ustni vir: Jožica (Gasser) Šubic (1932–2019), Jenšterlova iz Spodnjih Danj.
- 23 Ustni viri izgnancev.
- 24 Ivan Kežar, *Soriški rodovi*, Škofja Loka, januar 2011, samozaložba, str. 192.
- 25 SI_ZAL_ŠKL/0207 Osnovna šola Sorica, šolska kronika (1941–1976), t. e. 15, Matevž Kopač.
- 26 Ustni vir: domačin, ki noče biti imenovan.
- 27 Ustni vir: Ivan Egart, 1944.
- 28 Dr. Milko Mikola, *Rdeče nasilje*, Celjska Mohorjeva družba, 2012, str. 197–204.
- 29 Ustni vir: Franc Golja (1939–2017).